

Небилиця Н.В.

ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК СУЧАСНОГО КРИМУ: СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Дана стаття присвячена проблемі етнокультурного розвитку сучасного Криму. Вибір теми не випадковий, оскільки для Криму це питання було завжди актуальним і його розглядали в різні часи різні вчені, серед яких О. Хорженко, А. Мальгін, В.І. Корольов, В.В. Шамрай, Т.В. Хрієнко та інші. Крим, як автономна одиниця на території України, володіє низкою специфічних рис, які відрізняють його від інших регіонів нашої держави.

Стаття зв'язана з дослідженням важливої соціально-політичної і соціокультурної проблематики становлення і розвитку української національної ідеї – головного чинника державотворення, необхідного і закономірного елементу відродження української держави – за допомогою поширення української мови на всій території України у всіх сферах життя.

У статті опрацьоване певне коло праць з досліджуваної проблеми, у яких відстежується процес формування сучасної етнокультурної ситуації на Кримському півострові.

У роботі розглядаються особливості Криму з урахуванням його входження до складу України – зобов'язання півострова перед Україною, українською мовою: підкреслюється необхідність поваги і знання державної мови, про консолідуючу роль якої говориться в основному законі держави – Конституції. Без функціонування єдиної мови на всій території країни не може бути монолітної держави. Таким чином, кожен громадянин України повинен володіти українською мовою і користатися нею у всіх сферах життєдіяльності, а держава, у свою чергу, зобов'язана створити для цього всі умови.

Метою статті є здійснення соціально-політичного аналізу етнокультурного розвитку сучасного Криму. Досягнення поставленої мети стає можливим завдяки вирішенню декількох конкретних завдань:

- розглянути особливості формування етнічного складу Криму;
- описати культурно-політичну ситуацію на півострові;
- оцінити мовну ситуацію на Україні і, зокрема, у Криму;
- довести, що державна мова є тією основою, тим стрижнем, на якому будується держава;
- розглянути вплив соціокультурних чинників на формування сучасного Криму.

Сучасна Україна є однією з великих поліетнічних держав, у якій національні меншості складають близько 27 відсотків усього населення країни. Окрім українців і росіян, що складають відповідно 73 і 22 відсотка населення, тут проживають євреї, білоруси, молдовани, болгары, поляки, кримські татари, гагаузи, румуни, угорці, німці, вірмени, греки і багато інших етнічних груп. В даний час усі вони тією чи іншою мірою охоплені прагненням до зміцнення свого правового статусу і відродження етнокультури, що у загальній формі можна охарактеризувати як феномен етнополітичної суверенізації. При цьому в залежності від політико-правових, соціально-економічних і історико-культурних амбіцій тієї чи іншої етнічної групи ця тенденція може обмежуватися цілком помірним прагненням до національно-культурної автономії або, навпроти, прямувати до твердих вимог створення власної етнократичної держави.

Особливо складною, з ряду історичних та політичних причин, є етнопсихологічна ситуація на Кримському півострові, при тому, що етнічна історія довгий час залишалася поза полем дослідницької діяльності вчених. Пояснюється це низкою обставин, що носять як об'єктивний, так і суб'єктивний характер.

По-перше, після депортації в 1941-1944 р. ряду етнічних груп, що проживали на території Криму, ця тема стала фактично забороненою. Будь-яке звернення до неї розглядалося офіційними органами як політично ворожа акція. Окрім того, у ході і після Великої Вітчизняної війни були втрачені важливі джерела, пов'язані з матеріальною і духовною культурою багатьох етносів, які населяли Крим, і етнічних груп.

По-друге, складність вивчення етнічних аспектів кримської історії визначається низкою методологічних проблем, що виникають при переході від етнографії (опису побуту, звичаїв і традицій етнічних груп, збору пам'яток матеріальної і духовної культури) до етнології, основним завданням якої є дослідження закономірностей становлення і розвитку етносів.

Окрім цих проблем перед ученими, які займаються етнічною історією Криму, виникають свої специфічні труднощі, пов'язані з тим, що Кримський півострів з давніх-давен заселявся представниками різних етносів, носіями різноманітних культурних традицій і релігійних поглядів. При цьому нові етнічні групи приходили на територію, яка до них уже була заселена іншими групами, і прибулі мешканці кримської землі з неминучістю засвоювали спадщину своїх попередників (топоніми, архітектурні пам'ятники, предмети матеріальної культури і т.д.). Лінії історичного розвитку, таким чином, накладаються одна на іншу, що вкрай утрудняє розгляд історичних подій і процесів, які протікали в Криму, у єдиній системі [6, с. 32].

Складність науково-теоретичного дослідження етнічних проблем Криму посилюється і сучасною політичною ситуацією. Кримський півострів – єдиний регіон України, у якому росіяни складають переважну більшість, але не є державоутворюючим етносом, а українці – титульний етнос – фактично є національною меншістю. Положення ускладнюється також позицією радикального крила кримськотатарського національного руху, який відкрито проголошує своєю кінцевою метою створення на території Криму національної кримськотатарської держави [2, с. 42]. Окрім цього менш значні за кількістю етнічні групи – вірмени, болгары, німці, греки, євреї, караїми, кримчаки й інші – з не меншою підставою вважають Крим своєю історичною батьківщиною і претендують на відповідний політичний статус.

Складний характер міжетнічної взаємодії на півострові визначається низкою інших факторів.

По-перше, Крим є основним мігрантоприймаючим регіоном України для репатріантів з числа кримських татар, а також вірменів, болгар, греків і німців, раніше насильно переміщених за національною ознакою за межі нинішньої території держави. При цьому масове повернення репатріантів істотно змінило сформовану на півострові в 50-80-і роки етнотемографічну картину. Зокрема, у даний час кримські татари стали третьою за чисельністю етнічною групою кримчан, найбільш згуртованою і політично активною [3, с. 5].

По-друге, відмінною рисою культурно-політичної ситуації півострова є маргинальність значної частини його населення. Для багатьох людей, які народилися в різних кінцях неосяжного колишнього Радянського Союзу, кримська земля є лише місцем проживання. Батьківщиною більшість з них вважають відділене кордонами нових держав місце, де народилися їхні батьки та діди. Звідси походить пильна увага більшості населення Криму до проблем не тільки самого Криму, скільки історичної батьківщини. Але ж відомо, що, якщо значна частина населення не усвідомлює своїх специфічних інтересів і не зв'язує їх з інтересами регіону свого мешкання, вона може стати об'єктом реалізації інтересів інших регіонів і держав, а також об'єктом різних політичних маніпуляцій і спекуляцій, що потенційно створює політичну нестабільність на півострові.

По-третє, у Криму, як ніде в Україні, спостерігається різнонаправленість цивілізаційно-культурних орієнтацій населення. Для одних залишається привабливою євразійська система цінностей у формі або радянсько-соціалістичної, або російсько-православної, або слов'яно-тюркської єдності. Для інших центром уваги є ідея соборної України як складової частини європейського цивілізаційного простору. Треті зв'язують надії на гідне життя з духовними цінностями ісламу і підтримкою тюрко-мусульманського світу [4, с. 122].

По-четверте, фактична нерівність у політико-правовій, економічній, соціальній і іншій сферах громадського життя не дозволяє багатьом етнічним групам задовольняти свої навіть мінімальні культурні потреби. Так, з 29 національних громад і суспільств Криму лише 5 мають можливість регулярно випускати свою газету і тільки 4 мають ефірний час на радіо і телебаченні. Майже всі національні меншості зазнають серйозні труднощі в організації і фінансуванні шкільної справи, бібліотек, фольклорних ансамблів, етнотрафічних виставок і т.п. Періодично з'являються в місцевій пресі скарги і прохання про допомогу Асоціації національних меншостей, звернені до місцевої і центральної влади, але вони, як правило, залишаються без уваги.

Хронічна нестача засобів і відсутність цільової підтримки з боку держави й міжнародних неурядових організацій, діяльність яких у відношенні національних меншостей Криму (за винятком кримських татар) носить переважно декларативний характер, є причинами того, що в багатьох етнічних громадах справа не просувається далі формальної юридичної реєстрації: ініціативні групи не можуть охопити впливом скільки-небудь значимому масу власного етносу, відновити культурні установи, забезпечити правовий захист членам громади, допомогти їм із працевлаштуванням і налагодити навчання дітей рідної мови [2, с. 44].

По-п'яте, міжетнічні відносини в Криму істотно ускладнюються ще і тим, що в ході розпаду СРСР і розвитку процесу етнополітичної суверенізації народів, які входили до його складу, Таврійський півострів перетворився в один із найважливіших вузлів геополітичного суперництва між Україною, Росією, Туреччиною, а також певними політичними колами на Заході, що відверто намагаються використовувати кримську територію у своїх інтересах. І якщо дотепер тут не було великих міжетнічних зіткнень, це пояснюється не відсутністю потенціалу конфліктності, а тим, що відомі політичні сили, які контролюють ситуацію в регіоні, мабуть, добре розуміють, що у випадку виникнення збройного конфлікту наслідки його будуть не менш катастрофічними, ніж у Нагорному Карабасі, Чечні і навіть Югославії.

На міжетнічну ситуацію в Криму впливає також цілий ряд інших конфліктоутворюючих факторів політико-правового, соціально-економічного й іншого характеру: згортання виробництва і ріст безробіття, криміналізація суспільства, наростання політичної нестабільності, зубожіння населення, руйнування загальнолюдських моральних цінностей і т.д.

Зазначені особливості виділяють наш півострів на тлі іншої України. Їх, звичайно, можна ігнорувати, але наслідки такої неухважності до них можуть бути непередбаченими.

Насамперед, спроби використання іншими державами у своїх цілях орієнтацій етносів і етнічних груп, зв'язаних з ними історичними, духовними й іншими умовами і які зазнають труднощі в реалізації своїх потреб, можуть привести до того, що дані групи населення замкнуться у своїх рамках і надії на вирішення своїх проблем будуть пов'язувати не з державністю України і Криму, а з тими країнами, до яких тяжіють культурно.

Можливий також прояв домагань на особливе положення в Криму як з боку російської більшості, так і з боку українців, що одержали можливість будувати свою національну державу, а також з боку кримських татар як корінного народу. Але в Криму, як нам здається, не можна будувати національну політику за зразком усієї України, де є державна нація і національні меншості. Будь-які спроби закріпити привілейований статус однієї їх трьох найбільших національних груп півострова з необхідністю викличуть негативну реакцію інших.

Разом з тим, не варто забувати, що Крим усе-таки є автономною одиницею України, а отже, повинен підкорятися основному закону країни – Конституції. Особливо це актуально на сьогодні відносно так званої "мовної проблеми". Стаття 10 (частини 1, 2) Конституції України щодо цього, зокрема, говорить:

“Державною мовою в Україні є українська мова.

Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови у всіх сферах громадського життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншостей України”.

Але наскільки забезпечує держава всебічний розвиток і функціонування української мови у всіх сферах громадського життя на всій території України, а також захист інших мов? Конституція – основний (тобто – вищий) закон держави, і до того ж це закон прямої дії. Всі інститути влади, що діють від імені держави, зобов'язані його виконувати. Однак в Україні дотепер немає однозначної, послідовної мовної політики, яка б відповідала вимогам мовного плюралізму.

Одинадцята стаття Конституції щодо цього містить зовсім конкретні зобов'язання: “Держава сприяє консолідації і розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної і релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншостей України”.

Розвиток культурного плюралізму, принципів толерантності і гуманізму дуже важливий в сучасному Криму й Україні. Як відомо, в часи комуністичного режиму тотальне обрусіння і вигнання з рідної землі, крім корінного українського народу, пережив кримськотатарський народ. Тотальній асиміляції були піддані болгарська, грецька, гагаузька, вірменська, єврейська й інша меншості. І в цій ситуації мовна проблема – одна із самих складних, тому що в даному випадку (світова історія знає різні варіанти) мова була, є і буде істотним визначальним фактором становлення й самоусвідомлення народу як самобутньої політико-культурної спільності людей, що живуть на власній, історично і географічно обкресленій території. У історичних суперечках українців із сусідніми народами, наприклад, саме мовна асиміляція була вирішальним прагненням завойовників. Росія, наприклад, досягала цієї мети не тільки руйнуванням української етнічної самосвідомості і фізичними репресіями проти її носіїв, але і прямими політичними заборонами та заходами неприкритого адміністративного тиску. І у процесі створення й прийняття Конституції незалежної України одним із самих конфліктних було питання про статус української і російської мов. Воно і понині залишається стрижнем національно-культурних і загальнополітичних розбіжностей [1, с. 4].

Однак, як би ні хотілося бачити всі мови Криму й України рівноправними, фактично підтримка єдиної державної мови є об'єктивною необхідністю.

Це доводить, зокрема, світовий досвід. Наприклад, у березні 1996 р. уряд Республіки Франції прийняв постанову щодо захисту французької мови і культури, у якій говориться: “Французька мова складає основу нашої культури і нашої національної спадщини; це те досягнення, що є загальним для усього франкомовного суспільства. Будучи істотним інструментом суспільної згуртованості, вона у той же час є одним з важливих елементів духовного ореола нашої країни. Діяльність уряду повинна ставити метою збереження за нею цієї ролі. Такий зміст державної політики використання французької мови”.

Це уроки, які нам необхідно засвоїти, а саме: мова – основа національної культури і національної спадщини (і в нашій Конституції ці поняття визначені як історична свідомість, традиції, самобутність, без яких немає ні народу, ні держави); мова – інструмент суспільної згуртованості (тобто тієї самої єдності, згоди, консолідації суспільства, до яких ми безустанно закликаємо, але так і не змогли зрозуміти, що саме мова повинна стати основою національної ідеї державного будівництва); мова – важливий елемент духовного ореолу країни. У Франції французами стали і стають мільйони громадян, які не є етнічними французами за походженням. Але як би вони консолідували своє суспільство в єдине ціле, якби не спільна французька мова? Тому урядова постанова про мовну політику у Франції має досить масштабні і конкретні форми втілення у всіх сферах громадського життя цієї країни, у тому числі і ЗМІ.

Саме до такого розуміння суті мови приходять нині в усьому світі, навіть у єдиномовних країнах. Уряд англійської Канади прийняв в січні 1995 р. постанову про захист свого інформаційного (у тому числі теле- і радіо) простору від навали англійських американських сусідів. Оскільки культура, яка створюється англійською мовою в США, це не та ж культура, що створюється англійською мовою в Канаді, а тим більше англійською мовою в Англії. Це – аксіома. Аналогічні розмежування існують в Австрії і Німеччині, які створюють свої національні культури німецькою мовою.

Держава повинна піклуватися про захист своєї національної культури і свого вітчизняного виробника інформаційної і культурологічної продукції. Наприклад, державна політика у відношенні чотирьох національних мов і культур чотирьох корінних етносів, що проживають у 23 кантонах Швейцарської Конфедерації, відпрацьована і діє, як швейцарський годинник. Держава чітко проводить свою мовну політику в галузі освіти, культури, у державних установах, у засобах масової інформації. Мета цієї політики визначена двома суспільними потребами: по-перше, необхідністю забезпечити умови безперешкодного спілкування людей у всіх сферах господарського, суспільного, політичного життя між усіма мовними групами країни (але це стосується тільки корінних націй країни, мова яких є державною), по-друге, бажанням підтримувати мовне і культурне різноцвіття суспільства, розвивати духовне спілкування чотирьох корінних етнічних груп. Досягнення першої необхідності полегшується об'єктивними умовами життя цієї багатоті і прекрасної країни: перша особливість суспільних відносин у їхній державі полягає у вимозі обов'язково знати мови всіх чотирьох етносів, друга ж обумовлена щиросердечною, історично сформованою делікатністю людей. Вони, на щастя, звільнившись ще в 1499 році з-під імперського панування австрійських Габсбургів, вже й забули, що таке зневага національними почуттями людини на власній землі предків. І все ж для вирішення цих проблем у Швейцарії створені спеціальні державні установи, зокрема – федеральне управління з

питань мови, що здійснюють мовну політику.

Виходячи із зазначених прикладів світового досвіду, постає питання: які практичні кроки в мовній політиці повинна здійснити Україна? З нашої точки зору, слід насамперед привести у відповідність з Конституцією України всі законодавчі акти держави і місцевого самоврядування і практичні дії, що випливають з них [5]. Ми вважаємо, що в умовах сучасної України, коли практично всі етнічні групи охоплені прагненням до етнополітичної суверенізації, найбільш конструктивною представляється позиція, яка визнає пріоритет прав і свобод особи і громадянина над правами нації, класу, соціальної, етнічної чи конфесійної групи. Це дає можливість вкласти в поняття “народ України” не етнічне, а цивільне розуміння, виключити дискримінацію громадян за національною, релігійною і мовною ознакою.

Для гармонізації міжетнічних відносин Крим, залишаючись автономним державним утворенням в унітарній Україні, повинен мати реальні можливості для проведення власної внутрішньої політики. Зовсім невідкладним для нашого півострова завданням є необхідність розробки моделі реально функціонуючого механізму правового і соціального захисту етнічних меншостей. Цей механізм повинен забезпечити створення широкої автономії етносів в галузі етнокультури, мови, освіти, ЗМІ, а також систему представництва національних меншостей у структурах влади. Найважливішою складовою етнокультурної політики повинні стати національна освіта і система виховання, що дозволять кожній людині об'єктивно і раціонально оцінити етнічні й інші проблеми свого особистого і загальносуспільного життя.

Література

1. Бадзьо Ю. Национальная идея и национальный вопрос – десять лет неопределенности// Політична думка. – 2001. – № 1-2. – С. 3-13.
2. Григорьянц В.Е. О межэтнической ситуации в Крыму// Пилигримы Крыма. Осень – 98. Международная научная конференция. Материалы. – Симферополь, 1999. – С. 41-50.
3. Ефимов С., Темненко В., Ефимова В. Особенности массового сознания наиболее многочисленных этнических групп населения Крыма// Диалог культур: Этнические реалии и будущее Крыма. Международная научно-практическая конференция. – Симферополь, 1997. – С. 5-10.
4. Коваленко В.В. Этнические особенности и государственность Крыма// Проблемы политической истории Крыма: итоги и перспективы: Научно-практическая конференция. – Симферополь, 1996. – С. 120-123.
5. Косив М. Народ и язык// Голос Украины. – 2000. – 21 сентября. – С. 4.
6. Никифоров А. Этническая история Крыма в контексте исторического развития Причерноморского региона// Диалог культур: Этнические реалии и будущее Крыма. Международная научно-практическая конференция. – Симферополь, 1997. – С. 32-35.